

Augustinus' pinksterpreek 272B*

Joost van Neer

Aan dit artikel ligt preek 272B *augmenté* of 272B* ten grondslag, de herziene en uitgebreide versie van Augustinus' pinksterpreek 272B. Als gevolg van de uitbreiding met twee in een Tsjechisch handschrift aangetroffen capita is de consequente associeer- en redeneerwijze die zo kenmerkend is voor Augustinus' preken, maar die in de oude versie zo bruusk werd afgebroken, nu ook in deze preek duidelijk te volgen. Dit was voldoende reden om de preek opnieuw te vertalen. In de inleiding wordt kort ingegaan op Augustinus' pinksterpreken in het algemeen, op de twee centrale thema's die hij erin behandelt, op de actualiteit van preek 272B* in Augustinus' tijd (het pelagianisme) en op de associatieve redeneerwijze die Augustinus erin toepast. Ten slotte volgt een integrale vertaling.

1. Augustinus' pinksterpreken (*Sermones in die Pentecostes*)

Van de naar schatting vier- tot zesduizend *sermones* die de voormalige retor Augustinus (354-430) heeft gehouden in de bijna veertig jaar dat hij priester en bisschop van Hippo was,¹ zijn er een kleine zeshonderd overgeleverd,² de *Enarrationes in Psalmos*, de *Tractatus in Evangelium Iohannis* en enige kleinere werken niet meegerekend.

Om grip te krijgen op de enorme hoeveelheid overgeleverde preken hebben de Mauristen ruim driehonderd jaar geleden het beschikbare materiaal waarvan de authenticiteit vast was komen te staan, in hun monumentale uitgave in vier categorieën verdeeld: de preken over de Schrift (*sermones de Scripturis*), over het liturgisch jaar (*de tempore*), over de heiligen (*de sanctis*) en over diverse onderwerpen (*de diversis*).³ Hoewel er sinds deze uitgave nog tientallen preken bij zijn gevonden,⁴ en er zo nu en dan ook wel één van de lijst is afgevoerd, wordt deze onderverdeling tot op de dag van vandaag aangehouden.

¹ Zie voor Augustinus als predikant: J. VAN NEER, M. SCHRAMA, A. TIGCHELAAR & P. WAMMES: *Aurelius Augustinus. Als licht in het hart. Preken voor het liturgisch jaar* (Baarn 1996) 7-23.

² 559 om precies te zijn. Zie hiervoor: H.R. DROBNER: *Augustinus von Hippo: sermones ad populum* (Leiden/Boston/Keulen 2000) 3. In dit boek geeft Drobner een overzicht van Augustinus' preken (23-40). Dat wordt ook gedaan in A.D. FITZGERALD (ed.): *Augustine through the ages. An encyclopedia* (Grand Rapids/Cambridge 1999) 774-789.

³ *Sancti Aurelii Augustini Hipponensis Episcopi Operum, tomus V* (Parijs 1683).

⁴ Zie voor een overzicht DROBNER: *Sermones ad populum* 6-22.

Van de preken over het liturgisch jaar die tot ons zijn gekomen, is er één gehouden tijdens de pinksterwake (*in vigiliis Pentecostes*, 266);⁵ negen zijn er gehouden op de dag van Pinksteren zelf (*in die Pentecostes*, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 272A, 272B en 378).⁶ Elk van de genoemde preken heeft naast een eigen centraal thema ook een specifieke invalshoek. Zo roert Augustinus in preek 266 in het kader van de donatistische kwestie de problematiek omtrent de bedienaar aan. Preek 272 omspeelt de doophthematiek, wat deze tekst als pinksterpreek omstreken maakt.⁷ Ook preek 378 is omstreken: van deze preek wordt de authenticiteit betwist.⁸

1.1. Datering en plaats – twee groepen

In een aantal gevallen is het mogelijk om een preek op basis van interne en/of externe criteria te dateren en te lokaliseren.⁹ Tot dusver was de stand van zaken als volgt: van de preken 272A en 378 is de datering onbekend, van de preken 266, 268, 269, 271 en 272 is de datering noodgedwongen ruim (respectievelijk 397-410, 405-410, 405-411, 393-405 en 405-411). De preken 267, 269 en 272B zijn echter wel (exact) gedateerd: 267 werd gehouden in 412 (op 2 juni?), 270 waarschijnlijk in 416 en 272B op 10 juni 417. Deze datering maakt, hoewel verre van compleet, een globale onderverdeling in twee groepen mogelijk: enerzijds preken tot uiterlijk 412 (266, 267, 268, 269, 271 en 272), anderzijds twee preken van na 412 (270 en 272B).

Van twee preken is bekend waar ze werden uitgesproken: 266 in Carthago en 272B in Augustinus' vertrouwde omgeving te Hippo. Ook preek 269 werd waarschijnlijk in Carthago gehouden.

⁵ Ook de preken 29, 29A en 29B uit de categorie *de Scripturis* betreffen de pinksterwake (DROBNER: *Sermones ad populum* 51).

⁶ De tien pinksterpreken uit de categorie *Sermones de tempore* zijn alle in het Nederlands vertaald. Zie hiervoor: H. VAN REISEN: *Met Augustinus aan de slag. Hulpboek voor de studie van Augustinus* (Eindhoven 2002).

⁷ C. MOIRMAN: *Sint Augustinus. Preken voor het volk* (Utrecht/Brussel 1948) 454. Drobner zet vraagtekens bij deze preek. Zie DROBNER: *Sermones ad populum* 51. Vgl. TERTULLIANUS: *De Baptismo* 19.

⁸ M.J.M. HOONDELT: *Les sermons de Saint Augustin pour le jour de la Pentecôte*, in *Augustiniana* 46 (1996) 293-294. Hoondert telt 266, 272, 272A en 378 niet mee en komt zo op een totaal van zes pinksterpreken: 267, 268, 269, 270, 271 en 272B. Drobner beschouwt 378 met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid als echt, zie DROBNER: *Sermones ad populum* 40.

⁹ De informatie over datering en localisering wordt ontleend aan P. VERBRAKEN: *Études critiques sur les sermons authentiques de Saint Augustin* (Steenbrugge/Den Haag 1976) 123-125; 154; 178.

1.2. Twee groepen – twee thema's

De bovengenoemde op de datering gebaseerde onderverdeling wordt ondersteund door een inhoudelijke onderverdeling. Hoondert ziet een thematisch onderscheid tussen de preken 267, 268, 269 en 271 en de preken 270 en 272B. De eerste groep heeft als centraal thema de eenheid binnen de Kerk, terwijl het in de tweede groep gaat om de verhouding tussen de joodse wet en de genade van de Heilige Geest.¹⁰ In deze groep wordt het nieuwtestamentische Pinksteren tegen het joodse afgezet.¹¹ Naast de chronologische is er dus ook een thematische onderverdeling. Beide onderverdelingen bevestigen Augustinus' bemoeienissen met twee heterodoxe bewegingen binnen de universele Kerk: het donatisme en het pelagianisme.

1.3. Van 272B naar 272B*

In dit artikel staat preek 272B* centraal. Van deze preek was tot dusver bekend dat hij op 10 juni 417 in Hippo werd uitgesproken¹² en dat hij een thema behandelt dat raakvlakken heeft met Augustinus' aanpak van het pelagianisme. Toch valt er over deze preek nog meer te vertellen. Tot voor kort hadden we namelijk slechts de beschikking over een – naar uiteindelijk zou blijken – incomplete versie van preek 272B, een tekst die in de negentiende eeuw door kardinaal Mai werd aangetroffen in een middeleeuws *homiliarium* uit de Vaticaanse collectie (*Sermo Mai* 158).¹³ Deze tekst was het ook die door een vertaalgroep van het Augustijns Instituut te Eindhoven in het Nederlands werd vertaald en in 1996 gepubliceerd in de bundel *Als licht in het hart*.¹⁴ Het gaat hierbij om een tekst die is onderverdeeld in zeven capita en zeer abrupt eindigt.

Dit abrupte einde werd verklaard toen Dolbeau in 1998 – kort na de publicatie van enige tientallen Augustinus-preken uit Mainz¹⁵ – een herziene versie van

¹⁰ HOONDERT: Les sermons de Saint Augustin 299-301.

¹¹ Ter vergelijking: in 270 en 272B* komt het woord *Pentecoste* maar liefst achttien maal voor, waarvan zestien maal in 272B*. In de overige pinksterpreken komt het woord slechts eenmaal voor, in 266. Zie voor de ontwikkeling van het joodse naar het christelijke pinksterfeest: K.H.W. KLAASSENS: *De vijftigdagentijd: de bijbelse gegevens, de uitwerking in de vroege Kerk en de bedendaagse liturgische vernieuwing* (Kockengen/Brussel 1992-1993).

¹² Zie noot 9.

¹³ *Sermo Mai* 158 werd oorspronkelijk gepubliceerd in 1852 en is nu te vinden in G. MORIN (ed.): *Sancti Augustini Sermones post Maurinos Reperti* (Rome 1930 = Miscellanea Agostiniana I) 380-385.

¹⁴ VAN NEER, SCHRAMA, TIGCHELAAR & WAMMES: *Als licht in het hart* 239-244.

¹⁵ DROBNER: *Sermones ad populum* 18-20. De Nederlandse vertaling van deze preken is te vinden in R. VAN ZAALEN, H. VAN REISEN & S. VAN DER MEIJS: *Aurelius Augustinus. Als lopend vuur. Preken voor het liturgisch jaar 2* (Amsterdam 2001).

272B met een substantiële aanvulling van twee capita publiceerde.¹⁶ Deze nieuwe versie was niet langer uitsluitend gebaseerd op de Vaticaanse tekst, maar ook op twee andere manuscripten: één uit Wenen en één uit de Tsjechische stad Olmütz. Bij dit laatste gaat het om een handschrift uit de eerste helft van de vijftiende eeuw dat in 1994 werd teruggevonden.¹⁷ Het bleek een volledige tekst te bevatten. Nadere bestudering deed Dolbeau bovendien de noodzaak voelen om de datering aan te passen: Augustinus zou deze preek niet op 10 juni 417 hebben gehouden, zoals tot dan toe was gedacht, maar op een zondagnamiddag tussen 413 en 415.¹⁸ Om de nieuwe versie van de oude te onderscheiden noemde hij haar 272B *augmenté* of 272B*.¹⁹

1.4. 272B* – een anti-pelagiaanse preek?

Hoewel Augustinus nergens in 272B* direct verwijst naar het pelagianisme (afgezien van een veelzeggende toespeling in caput 3), vertoont de preek sporen van de gedachten die Augustinus in brede zin had ontwikkeld om het pelagiaanse gedachtegoed aan te pakken.²⁰ In een poging om voor zichzelf vat te krijgen op heterodoxe denkwijzen en uit behoefte om ze aanschouwelijk te verwoorden en afdoende te weerleggen, maakt Augustinus met grote regelmaat gebruik van pikante contrasten. In dit geval stelt hij de joden die tijdens het pinksterfeest de wet ontvingen, tegenover de christenen die met Pinksteren de genade ontvingen. In het algemeen staan de joden bij Augustinus tegenover de christenen als belofte tegenover gave, of voorafbeelding tegenover voltooiing. De pelagianen zijn christenen en behoren dus tot de vervulling of voltooiing, dat wil zeggen: zij hebben deel aan de genade. Het probleem is dat zij de voor iedereen bedoelde genade vanuit een in Augustinus' ogen hoogmoedig standpunt minder toegankelijk of in bepaalde gevallen zelfs ontoegankelijk willen maken. De overeenkomst die Augustinus in deze preek tussen joden en pelagianen tracht op te roepen, ligt dus – grof gezegd – in de suggestie van het feit dat noch joden noch pelagianen de genade bezitten: de joden konden de genade nog niet ontvangen, hoezeer zij zich ook inspanden, de pelagianen wilden haar niet ontvangen. Anders gezegd: er is een opgaande zich verbredende lijn in verbreiding van de genade, een lijn die loopt van joden naar christenen. Het pelagiaanse gedachtegoed doet vervolgens een aanval op de in de christelijke

¹⁶ F. DOLBEAU (ed.): *Finale inédite d'un sermon d'Augustin (S. Mai 158)*, extraite d'un homélaire d'Olomouc, in *Revue des Études Augustiniennes* 44 (1998) 181-202, p. 196-202.

¹⁷ *Ibidem* 181-189.

¹⁸ *Ibidem* 189-193. Op p. 190 zet Dolbeau de argumenten voor een latere (Kunzelmann, Verbraken, Bellini en Hill), dan wel een vroegere datering (Dolbeau) uiteen.

¹⁹ *Ibidem* 195.

²⁰ Het pelagianisme als stelsel van ideeën is een gedachte van Augustinus en andere tegenstanders ervan. Zie hiervoor P. BROWN: *Augustinus van Hippo. Een biografie* (Londen 1967/Amsterdam 1992) 296-326, in het bijzonder p. 308.

tijd inmiddels brede verbreiding en is dus per definitie gevaarlijk. De zielzorger in Augustinus, die altijd opkwam voor de gewone man in de kerk, zag dit goed in.

Waarom juist de joden? In zijn hele werk brengt Augustinus de joden onder een veelheid aan gezichtspunten ter sprake, maar altijd aanschouwelijk, zo ook in deze preek. Zij krijgen een universele waarde, in die zin dat ze een profetisch tegood hebben dat boven henzelf uitwijst.²¹ De wet werd geschreven door de vinger van God, dezelfde die in het Nieuwe Testament wordt geïdentificeerd met de Heilige Geest van de genade. Wat het kerkpubliek dus van de vergelijking tussen joden en christenen kan leren, is dat Gods genade voor iedereen die dat wil toegankelijk is. Wie denkt haar uit eigen kracht te kunnen bereiken, zoals de pelagianen suggereren, is echter op de verkeerde weg. Augustinus' referentiekader bij dit alles is met name Paulus.²²

Van Augustinus is bekend dat de preekonderwerpen die hij koos, heel vaak rechtstreeks in verband stonden met de onderwerpen die hij in zijn 'grote' werken behandelde. Augustinus wilde zowel leren als onderwijzen wanneer hij sprak met zijn medegelovigen.²³ Zijn taak als predikant, formeel in feite een doorontwikkeling van zijn oude beroep van grammaticus en retor, bood hem dan de gelegenheid om zijn nieuwverworven inzichten vóór of na publicatie van een werk in de vorm van een voorloper van het leergesprek uit te testen of te toetsen²⁴ tegenover een publiek van al dan niet geletterde, maar in elk geval kritische toehoorders.²⁵ Hierover stelt Van der Meer:

Men zou de inhoud der preken kunnen omschrijven als het geheel van zijn hoogste inzichten pasklaar gegoten in de gewoonste toepassingen. Want hij mikte hoog, en dat is de grote kant van zijn preken. Hij vond het beste nog niet goed genoeg, hij hield ook tegenover *rudes* (ongeschoolden) en *idiotae* (leken) weinig of niets achter voor zichzelf. Wat hij uitdeelde was zijn eigen leeftocht.²⁶

Preek 272B* moet in dit licht worden gezien. In de jaren '20 van de vijfde eeuw hield Augustinus zich in toenemende mate intensief bezig met de ontwikkeling

²¹ W.H. 'TEN BOOM: *Profetisch tegood. De Joden in Augustinus' De Civitate Dei* (Kampen 2002) 317.

²² E.E. POPKES: 'Constantissimus gratiae praedicator', Anmerkungen zur Paulusexegese Augustins, in *Kerygma und Dogma* 48 (2002) 148-171.

²³ G. WILLS: *Augustinus* (Amsterdam/Leuven 2001) 100.

²⁴ F. DOLBEAU: *Seminator verborum*, in G. MADEC (ed.): *Augustin Prédicateur. Actes du Colloque International de Chantilly, 1996* (Parijs 1998 = Collection des Études Augustiniennes, Série Antiquité 159) 96. Zie ook N. LANZI: Agostino. Predicatore e pastore di anime, in *Vetera Christianorum* 27 (1990) 424.

²⁵ Preek 272B* werd gehouden in Hippo. De toehoorders waren hier waarschijnlijk minder geletterd dan in Carthago. Zie voor het verschil in benaderingswijze van de toehoorders in Hippo en Carthago MOHRMANN: *Sint Augustinus* LVIII.

²⁶ F. VAN DER MEER: *Augustinus de zielzorger. Een studie over de praktijk van een kerkvader* (Utrecht/Brussel 1947) 382.

van een representatief orthodox standpunt tegenover het pelagiaanse gedachtegoed. Zijn functie als predikant confronteerde hem met de noodzaak en bood hem tegelijkertijd de mogelijkheid om grip te krijgen op de problematiek. Dit proces heeft – zoals hierboven aangetoond – naast preken (en brieven) een enorm aantal ‘grote’ werken opgeleverd, zo veel dat de Romeinse wereld bezaaid raakte met geschriften van Augustinus, alle geschreven tussen 412 en 418, het jaar waarin het pelagianisme door paus en keizer werd veroordeeld.²⁷

2. Overzicht en toelichting

Preek 272B* is verdeeld in negen capita.

In caput 1 valt Augustinus met de deur in huis: het feit dat de Heer zijn belofte dat Hij de Heilige Geest zou sturen, vandaag waarmaakt, is het ultieme bewijs van zijn goddelijkheid, die zich in drie fasen heeft gemanifesteerd: in de verrijzenis (Pasen), in de Hemelvaart en in de gave van de Geest (Pinksteren). Belangrijk in de ogen van Augustinus is dat de gave van de Geest uitsluitend hen bereikt, die er klaar voor zijn. Men moet er iets voor doen: het vergt bekering en geloof.²⁸ Augustinus kiest hier voor het beeld van de nieuwe wijn die men slechts in nieuwe zakken kan doen (Mat 9,17), een beeld dat in pelagiaanse kringen zeker populair zal zijn geweest. Wie er niet klaar voor is, behoort tot de oude zakken en kan de nieuwe wijn niet ontvangen.²⁹ De overgang van oud naar nieuw inspireert Augustinus in zijn geschriften tot telkens nieuwe contrasten. Daarbij behoort alles wat met het lichaam te maken heeft en vleeselijk is, altijd tot het oude, en is alles wat met de geest te maken heeft nieuw.³⁰ Door de eerste twee fasen, verrijzenis en Hemelvaart, zijn de leerlingen optimaal voorbereid op de nieuwe wijn: de vervulling door de Heilige Geest op de dag van

²⁷ *De peccatorum meritis et remissione et de baptismo parvulorum* (winter 411-begin 412), *De Spiritu et littera* (412-begin 413), recentelijk voor het eerst in het Nederlands vertaald in: J. VAN NEER, A. TIGCHELAAR & I. WISSE: *Augustinus. De Geest en de letter* (Kampen/Kapellen 2002), *De natura et gratia* (413-415), *De perfectione iustitiae hominis* (415-416), *De gestis Pelagii* (417) en *De gratia Christi et de peccato originali* (418). Zie ook Brown die spreekt van “onmiskenbare tekenen van een ketterjacht in de wereld der ideeën” (BROWN: *Augustinus* 308-309).

²⁸ R. CABIE: *La Pentecôte. L'évolution de la cinquante pascalle au cours des cinq premiers siècles* (Tournai 1965) 226-228.

²⁹ Het beeld wordt ook gebruikt in de preken 266,1 en 267,1.

³⁰ Bijvoorbeeld vleeselijk – geestelijk (*Epistula* 36,10), droefheid – vrolijkheid (*Enarrationes in Psalmos* 75,4), vuil – schoon (*Epistula* 140,7), afbreken – opbouwen (*Enarrationes in Psalmos* 95,2), ziekte – gezondheid (*De Spiritu et littera* 33,59), dood – leven (*Sermo* 350), letter – geest (*Contra Faustum* 15,8) en bevelende letter – helpende geest (*Contra Faustum* 19,30). Het contrast jodendom – christendom (*hebraica vetustas – christiana novitas*) (*Contra Faustum* 8,1) gaat Augustinus echter te ver.

Pinksteren (*die Pentecostes*). Deze dag is een groots en wel heel duidelijk heilig teken (*magnum sacramentum et evidentissimum*).

Teken waarvan? Van iets wat in het Oude en het Nieuwe Testament op uiteenlopende manieren wordt benaderd: de genade. In Augustinus' exegese staat het Oude Testament voor de belofte en de voorafbeelding, het Nieuwe voor de gave en de voltooiing: in het Oude Testament wordt de genade beloofd, in het Nieuwe wordt zij gegeven; in het Oude Testament wordt de genade voorafgebeeld, in het Nieuwe wordt zij voltooid (in het Latijn uiterst strak en economisch verwoord: *ibi gratia promissa est, hic data; ibi figurata, hic perfecta*). Een concreet en duidelijk voorbeeld uit de dagelijkse praktijk van een beeldend kunstenaar (*artifex*³¹), die niet alleen ontwerpt, maar ook uitvoert, onderstreept zijn standpunt.

Caput 2 opent met de vraag waarom het – nu de vervulling heeft plaatsgevonden – nog zin heeft dat de joden Pinksteren vieren. Het verband is snel gelegd, en wel door middel van een citaat uit Tobit (2,1), waarin Pinksteren op één lijn wordt gesteld met het joodse Wekenfeest (*die Pentecostes, qui est sanctus de septimanis*).³² Het woord *septem* (zeven), dat aan *septimanis* ten grondslag ligt, is de sleutel. In Lev 23,15-16 staat: “Vanaf de dag na de sabbat (...) moet u zeven sabbatten tellen. En daags na de zevende sabbat, op de vijftigste dag (...).”³³ Dit gegeven biedt Augustinus de kans om op het getal vijftig in te gaan,³⁴ dat aan het woord Pinksteren ten grondslag ligt: zeven maal zeven dagen is negenenvertig dagen,³⁵ waaraan er vervolgens één wordt toegevoegd omwille van de eenheid.³⁶ De gedachte op zichzelf is ouder en al te vinden bij Origenes.³⁷ In deze preek houdt Augustinus het hierbij; voor een uitvoerige getalmatige uitleg van de vijftigdagentijd kan men terecht in preek 252,8-12.³⁸

De eenheid wordt gesymboliseerd in het hoofd (Christus) dat het bovenste gedeelte van het lichaam (de Kerk) vormt. In het vervolg van caput 2 gaat Augustinus in op de Totus-Christus-gedachte, die volgens Van Bavel het middel-

³¹ Zie voor hetzelfde motief *Enchiridion* 23.

³² Vgl. *Sermo* 8.

³³ *Numerabitis ab altero die sabbati (...) septem hebdomadas plenas, usque ad alteram diem expletionis hebdomadae septimae, id est, quinquaginta dies (...).*

³⁴ Vgl. AMBROSIIUS: *Expositio evangelii secundum Lucam* 3.

³⁵ *Septies septeni XLVIII fiunt.*

³⁶ *Huc additur unum propter unitatem.* Vgl. *Contra Faustum* 12,15.

³⁷ Zie RUFINUS: *Origenis in Numeros homiliae* 25,4.

³⁸ Ook in de preken 266,6, 268,1 en 270,3 en 6 maakt Augustinus gebruik van de getalensymboliek. De vertaling van 252 is te vinden in VAN NEER, SCHRAMA, TIGCHFLAAR & WAMMES: *Als licht in het hart* 176-187 (de genoemde capita staan op 182-187). Zie voor een recent overzicht en een interpretatie van Augustinus' omgang met getallen: Christoph HORN: Augustins Philosophie der Zahlen, in *Revue des Études Augustiniennes* 40 (1994) 389-415.

punt van Augustinus' theologie is.³⁹ Het enige wat hij op het eerste gezicht lijkt te doen, is een verband leggen tussen eenheid en hoofd (*propter unitatem, ut redeamus ad caput*).⁴⁰ De gedachte werkt echter verder door. Hoofd en lichaam zijn voor Augustinus de meest geëigende uitdrukking van lotsverbondenheid, omschreven in de termen: voorgaan en navolgen.⁴¹ Het hoofd leidt het lichaam. Naast deze directe beïnvloeding is er ter aanvulling hiervan ook een indirecte, die geschiedt door middel van de Heilige Geest, die in dit kader wordt gezien als de ziel van de totale Christus. Omdat het alleen door de Heilige Geest mogelijk is om de wet te vervullen en goede werken te doen, kan de Totus-Christus-gedachte alleen opgaan voor gedoopten.⁴²

De vraag blijft waarom de joden Pinksteren vieren. Het antwoord is in onze ogen onthutsend zakelijk: omdat de Kerk van de Heer niet alleen bestaat uit rechtvaardigen, maar ook uit zondaars (*congregat ecclesiam suam de iustis et peccatoribus*). Deze stelling wordt wel met Schriftcitaten onderbouwd, maar in deze preek niet nader toegelicht. De toehoorders wisten klaarblijkelijk wat Augustinus' woorden impliceren, namelijk dat er binnen de totale Christus ruimte moet zijn voor alle ledematen. Gedachtegoed waarbij teveel nadruk wordt gelegd op eigen vermogens, zoals het pelagiaanse, is te exclusief en maakt een te groot onderscheid tussen goed en niet goed.

Augustinus' houding tegenover de joden is – zeker sinds de holocaust – omstreden. Het zou hem aan een centraal gezichtspunt ontbreken en men sprak zelfs van “een theologie die met zichzelf overhoop ligt.”⁴³ Voor de kerkvaders, en dus ook voor hem, was het echter onmogelijk om het jodendom buiten het christendom om als een legitieme, aparte religie te beschouwen.⁴⁴ Karakteristiek voor Augustinus is evenwel dat hij zijn denken altijd in beweging hield. Hij wilde zich niet vastleggen aan een laatste waarheid over God.⁴⁵ Dit verklaart hoe het kwam dat hij op een gegeven moment een nieuwe visie op de joden

³⁹ Zie voor een heldere toelichting op de totale Christus (*totus Christus*): T.J. VAN BAVEL: *Augustinus. Van liefde en vriendschap* (Baarn 1970) 93-111. Zie ook T.J. VAN BAVEL & B. BRUNING: Die Einheit des ‘Totus Christus’ bei Augustinus, in C.P. MAYER & W. ECKERMANN (reds.): *Scientia Augustiniana. Studien über Augustinus, den Augustinismus und den Augustinerorden. Festschrift, Adolar Zumkeller* (Würzburg 1975) 43-75. De gedachte van de onverbrekelijke band tussen hoofd en lichaam gaat overigens terug op Paulus (Rom 12,4-5 en vooral I Kor 12,12-31) en was als beeld ook in de klassieke oudheid bekend (Liv 2,31,7-32,12).

⁴⁰ Ook in de preken 267,4, 268,2, 269,2, 271 en 272 gaat Augustinus in op de Totus-Christus-gedachte.

⁴¹ VAN BAVEL: *Augustinus* 105.

⁴² Zie hiervoor P. CYRILLIUS & S. JOSEPH: ‘Totus Christus’ in Saint Augustine’s ‘Enarrationes in Psalmos’ (Trivandrum 1966) 87-88.

⁴³ Zie hiervoor TEN BOOM: *Profetisch tegood* 315.

⁴⁴ Zie hiervoor SCHRAMA, SLEDDENS & DE LIL: *Zoals het hart verlangt* 26-32.

⁴⁵ TEN BOOM: *Profetisch tegood* 316.

begon te ontwikkelen, waarin hij hen niet meer op één lijn stelde met ketters en scheurmakers, maar veeleer begon te letten op hun plaats in Gods heilsbestel. In de totstandkoming van Gods plan voor de redding van de mensheid spelen juist zij een cruciale rol,⁴⁶ met andere woorden: de joden hebben een profetisch tegood dat boven henzelf uitwijst.⁴⁷

In caput 3 herhaalt Augustinus voor de derde maal de vraag waarom de joden Pinksteren vieren. Nu zoekt hij het antwoord in iets anders, namelijk in de overeenkomsten en verschillen tussen de joodse en de christelijke traditie: zoals de joden tijdens het pinksterfeest van God de wet ontvingen, zo ontvangen de christenen met Pinksteren van Christus de genade. In de belofte van de wet en de vervulling van de genade klinkt bovendien een nieuwe verhouding tussen God en mensen door. Zo geeft de wet aanleiding tot vrees, terwijl de genade bevrijding geeft (*lex data est iudaeis in timore; spiritus sanctus datus est christianis in gratia*). Het enige dat deze bevrijding kan tegenhouden, is hoogmoed (*superbia*), in die zin dat men ten onrechte uitgaat van de veronderstelling dat men de voorschriften van de oudtestamentische wet op eigen kracht (*viribus suis*) kan vervullen. Alleen de genade kan daar immers hulp bij bieden. Augustinus baseert zijn krachtige pleidooi voor de genade op Rom 7,24-25. Deze gedachte is van eminent belang in de pelagiaanse controverse.

Naast alle verschillen tussen wet en genade is er ook een overeenkomst: beide zijn tot ons gekomen door middel van de vinger van God. In caput 4 werkt Augustinus deze notie op karakteristieke en originele wijze uit. Eerst bewijst hij aan de hand van Schriftcitaten dat de vinger van God de Heilige Geest is. Daarbij herhaalt hij enige malen nadrukkelijk dat de vinger van God geen antropomorfe associaties omtrent God mag oproepen.⁴⁸

Waarom is de Heilige Geest de vinger van God? Omdat – en op dit punt komt aan het licht hoe moeilijk het kan zijn om een adequate vertaling te maken – de apostelen door middel van de Heilige Geest een verscheidenheid van gaven hebben gekregen, en omdat wij in de verscheidenheid van de vingers kunnen zien hoe de hand is opgebouwd. Wij kunnen ermee tellen en wij kunnen ermee uitdelen (in het Latijn is het verband, dat in het woord *divisio* ligt, onmiddellijk helder: *quia per spiritum sanctum divisiones donorum acceperunt apostoli; in digitis autem divisio manus apparet: ibi est computatio et distributio*). Augustinus verwoordt het heel subtiel: de joden krijgen iets wat door de vinger van God is geschreven, waarbij proces en resultaat uiterlijk zijn, terwijl de christenen de vinger van God zelf krijgen en proces en resultaat innerlijk zijn. De joden ontvangen dus een verwijzing naar de genade, terwijl de christenen de volle genade ontvangen.

⁴⁶ SCHRAMA, SLEDDENS & DE LIJ.: *Zoals het hart verlangt* 30.

⁴⁷ TEN BOOM: *Profetisch tegood* 317.

⁴⁸ Antropomorfe associaties waren klaarblijkelijk niet gemakkelijk uit te roeien. Zie hiervoor C.W. GRIFFIN & D.L. PAULSEN: Augustine and the corporeality of God, in *Harvard theological review* 95 (2002) 97-118.

Op dit moment wordt Augustinus' redenering helder (caput 5): de vinger van God, de Heilige Geest, heeft de wet geschreven, zij het op platen van steen. Daarmee worden volgens Augustinus (en Paulus in II Kor 3,3) de onbuigzame harten (*duritia cordis, in duris cordibus*) van de joden bedoeld. De harten van de christenen zijn niet onbuigzaam, hetgeen ruimte geeft aan een nieuwe associatie, en wel die van vruchtbare grond (*fructifera terra*). Wat op vruchtbare grond wordt gezaaid, komt uit. Alvorens deze associatie uit te werken, bewijst Augustinus zijn standpunt met betrekking tot de stenen harten van de joden aan de hand van het verhaal over de rol van de genade voor de overspelige vrouw uit Joh 8,1-11. Daarbij gaat het Augustinus om de notie steen in *lapidare* (vers 5) en *lapidem* (vers 7).

Caput 6 opent met de voorlopige conclusie dat de joden met Pinksteren de wet ontvingen en de christenen de Heilige Geest. Een volgende uitdaging ligt in het getal vijftig, in caput 1 al even aangeroerd. Bewezen moet worden dat de joden de wet met Pinksteren hebben ontvangen. Nu volgt een bewijsvoering die zo ingewikkeld is, dat het er de toehoorders van ging duizelen. Augustinus zal het moeten hebben van de bewijskracht van het getal en zijn eigen enthousiasme. Hij verzoekt hen dan ook om op te blijven letten bij al die getallen (*Adtendite, ne vos numeri quasi deludant et caliginem intellectus vobis adferant*). Dergelijke vermaningen komen in vele preken voor.

In caput 7 komt hij terug op de wet die vanwege de genade voor de christenen geen zware last is (Mat 12,28-30): de christenen zijn voorbereid en nieuwe zakken geworden om de nieuwe wijn te kunnen ontvangen (zie caput 1), en worden dronken – niet van zoete wijn, zoals buitenstaanders in Handelingen zo smalend hadden gesuggereerd, maar van liefde. De door de Geest teweeggebrachte dronkenschap verandert de oude, vleselijke mens in die nieuwe, geestelijke mens.

In caput 8 toont Augustinus aan dat de liefde van de Heilige Geest komt en de wet vervult. Voor beide beweringen baseert hij zich – opnieuw – op Paulus: respectievelijk Rom 13,9-10 en 5,3-5. Omdat de joden de Heilige Geest ontbeerden, hadden ze te leven met een voortdurende vrees voor de dreigende wet en haar bestraffingen. Op dit punt komt de plaats die Augustinus de joden in de heilsgeschiedenis toekent, aan het licht: de joden – zegt hij – werden door middel van die kwellingen wel gedwongen om de wet te vervullen, maar zij konden het niet en werden daardoor van de wet afgehouden (*per tribulationes iudaei cogebantur ut legem impleverint, et non poterant*). Dit werpt een karakteristiek licht op Augustinus' visie op het schuldvraagstuk met betrekking tot de joden. De kwellingen hebben dus op de joden een fundamenteel ander effect dan op de christenen. Pas de liefde van de Heilige Geest die door de christenen werd omarmd in de vorm van het evangelie, kon hier een eind aan maken.

In caput 9 roept Augustinus zijn toehoorders op om niet alleen vandaag, maar altijd Pinksteren te vieren, een gedachte die ook al bij Ambrosius te vinden is.⁴⁹

⁴⁹ Vgl. AMBROSIIUS: *Expositio evangelii secundum Lucam* 8.

Hij sluit af met een glimp van het beeld van de verloving tussen Christus (de Bruidegom) en de Kerk (de Bruid),⁵⁰ een beeld dat in het verlengde ligt van de Totus-Christus-gedachte en dat in deze preek evenmin wordt uitgewerkt.⁵¹ In dit beeld krijgt de Heilige Geest de plaats van de verlovingssring,⁵² het onderpand.⁵³

3. Improvisatie en associatie

De meeste preken van Augustinus dragen een improvisatorisch karakter. Met het woord 'improviseren' dient echter uiterst omzichtig te worden omgegaan. Augustinus was allesbehalve onvoorbereid,⁵⁴ zoals de onderstaande keten van associaties aantoonst. Augustinus wil immers "de bijbel uit de bijbel verklaren," zoals Mohrmann stelt:

De Schrift zelf bevat in Augustinus' ogen alle mogelijkheden tot uitleg. De ene tekst licht de andere toe. Daarom dat merkwaardige en vaak ingenieuze combineren van teksten, soms zelfs van woorden, dat op de moderne lezer een welhaast verbijsterende indruk maakt. Een bepaalde zin, een bepaald woord roept terstond een andere tekst bij Augustinus op en die tekst moet op enigerlei wijze in verband staan met de eerste.⁵⁵

Onvoorbereid zijn stond dus volkomen haaks op zijn persoon en zijn positie. Inhoudelijk kon hij zich eenvoudigweg geen vrijblijvendheden permitteren, en dat deed hij ook niet. Hooguit kan er een enkele keer sprake zijn van een formele improvisatie, in die zin dat hij het van het tijdstip, zijn inschatting van het publiek en andere omstandigheden liet afhangen welke uitlegkundige elementen hij op een bepaald moment zou uitbuiten en welke hij maar beter niet zou gebruiken. Het improvisatorische karakter van Augustinus' preken mag dus niet worden gezien als vrijblijvendheid. Het ligt in de manier waarop hij al dan niet

⁵⁰ Dit beeld wordt ook gebruikt in preek 268,4. Vgl. *In Iohannis evangelium tractatus* 8,4.

⁵¹ VAN BAVEL & BRUNING: *Die Einheit des 'Totus Christus'* 61-65.

⁵² Vgl. RUFINUS: *Origenis homiliae in Leviticum* 8,11; AMBROSIIUS: *Expositio evangelii secundum Lucam* 7.

⁵³ Zie hiervoor ook preek 378, waarin Augustinus voorstelt het woord onderpand te vervangen door voorschot. Augustinus spreekt passim van onderpand. Vgl. AMBROSIIUS: *De Spiritu sancto* 1,6,76-78.

⁵⁴ BROWN: *Augustinus* 220. Wanneer Brown stelt dat Augustinus zijn toehoorders vaak "geheel onvoorbereid" (*quite extempore*) toesprak, kan hij dan ook niets anders bedoelen dan: zonder directe voorbereiding.

⁵⁵ MOHRMANN: *Sint Augustinus* L.

bewust binnen een caput, binnen een reeks capita of binnen een hele preek een keten van associaties rijgt, waarbij de Schrift de Schrift uitlegt.⁵⁶

3.1. Een keten van associaties

Een korte analyse van preek 272B* laat zien dat de keten van associaties – waarvoor Augustinus put uit zijn zorgvuldig opgebouwde en enorme repertoire aan Schriftaanhalingen – de hele tekst beslaat en dat deze preek zonder de laatste twee capita dus niet volledig kan worden begrepen. De keten van associaties gaat niet gelijk op met de capita-indeling.

De keten omvat vijftien schakels en ziet er *in extenso* als volgt uit:

1. De komst van de Geest (*adventus Spiritus*)
Associatie: Geest – nieuwe wijn
2. Een nieuw product verdient een nieuwe verpakking (*neque mittunt vinum novum in utres veteres*): nieuwe wijn verdient nieuwe zakken
Contrast: oud – nieuw
Wel aangestipt, niet uitgewerkt: Geest – wind, Geest – vuur en Geest – tongen of talen⁵⁷
3. Wijn maakt dronken (a *quia musto pleni sunt isti* en b *non (...) ebrii sunt*)
Associatie a: wijn – lichamenlijk dronken (negatief)
Associatie b (niet verwoord): dronken – Petrus
Digressie I (naar aanleiding van Petrus): Petrus als oude mens
4. Het oude afleggen en het nieuwe aantrekken
Associatie: Petrus als oude mens/het oude – het nieuwe
Contrast: oud – nieuw
5. Het Oude Testament tegenover het Nieuwe Testament
Associatie: het oude/het nieuwe – Het Oude Testament/het Nieuwe Testament
Contrast: oud (belofte/vooraafbeelding) – nieuw (gave/voltooiing)
Digressie II (naar aanleiding van de relatie ontwerp – product): de beeldend kunstenaar
6. De ontwikkeling binnen de Schrift van wet naar genade
Associatie: Oude/Nieuwe Testament – wet/genade
Contrast: wet/joden – genade/christenen
7. Zowel joden als christenen vieren Pinksteren
Associatie: Pinksteren (wet/genade) – het getal vijftig (eenheid)

⁵⁶ G. MADEC: L'École du Christ. Menus propos sur la prédication d'Augustin, in *La Maison Dieu* 227 (2001/3) 75-76.

⁵⁷ Ook in *Enarrationes in Psalmos* 45,8 vinden we *linguis* zonder nadere toelichting. Op andere plaatsen staat er wel een bijvoeglijke bepaling bij: 'talen die zij nog nooit hadden geleerd' (*Epistula* 199,8), 'de talen van alle volken' (*Sermo* 229) en: 'onderscheiden talen' (*In Iohannis evangelium tractatus* 6,18 en *De Trinitate* 1,4).

- Digressie III (naar aanleiding van het contrast lam – geit): afkomst Christus uit rechtvaardigen en zondaars
8. Eerste uitwerking van de verhouding tussen wet en genade
 Associatie: wet/genade – de vinger van God (*digitus Dei*)
 Digressie IV (naar aanleiding van het contrast lichaam – geest): geen lichamelijke, antropomorfe God
9. De vinger van God schrijft op steen (platen) en op vlees (hart)
 Contrast: Oude Testament/steen (hard en onbuigzaam, ontoegankelijk) – Nieuwe Testament/vlees (zacht en flexibel, toegankelijk)
 Associatie: harde steen – zachte grond
 Digressie V (naar aanleiding van het woord steen in stenigen): wordt de overspelige vrouw gestenigd?
10. Genade groeit niet op steen, maar wel op grond
 Associatie: wet en genade – Pinksteren
 Digressie VI: berekening pinksterdatum
11. Tweede uitwerking wet en genade
 Associatie: wet/steen/zwaar – liefde/licht
 Contrast: zwaar – licht
 Associatie a: de wet is zwaar – de genade (Geest, liefde, nieuwe wijn) is licht
 Associatie b: wijn – dronken (positief)
 Digressie VII (naar aanleiding van de positieve dronkenschap): de martelaren
 Associatie: martelaar – dronken van liefde
12. De liefde vervult de wet
13. De liefde komt van en is de Geest
14. De liefde van de Geest is het evangelie, de verlovingsring door de Bruidgom aan de Bruid gegeven
15. Pinksteren – de Geest: geestelijk dronken van liefde

4. Vertaling⁵⁸

De vinger van God

1. Vandaag viert de Kerk van de Heer de komst van de Heilige Geest. Ik denk dat u dat wel weet, mijn geliefden. De Heer had zijn apostelen immers beloofd dat Hij de Heilige Geest zou zenden.⁵⁹ En helemaal in overeenstemming met de oprechtheid van zijn belofte heeft Hij dat ook gedaan. Eerst werd de goddelijkheid van de Heer, die omwille van ons mens heeft willen worden, in het geloof van de mensen bevestigd door Zijn verrijzenis. Zijn Hemelvaart was een

⁵⁸ De vertaling van preek 272B* is gemaakt door een vertaalgroep van het Augustijns Instituut te Eindhoven, bestaande uit J. van Neer, M. Schrama & A. Tigchelaar. J. den Boeft heeft de vertaling als extern criticus nagezien.

⁵⁹ Vgl. Luc 24,49; Joh 14,16, 15,26, 16,7; Hand 1,4 en 1,8.

tweede, sterkere bevestiging van hun geloof. En het werd nòg voller en volmaakter door de gave van de Heilige Geest die Hij zond, waarbij Hij zijn leerlingen, die al nieuwe zakken waren geworden om de nieuwe wijn te kunnen opnemen,⁶⁰ vervulde met de Heilige Geest. Daarom zei men, toen de leerlingen in vreemde talen spraken,⁶¹ dat ze dronken waren en dat ze zich aan zoete wijn te buiten waren gegaan.⁶² Dit soort uitspraken van de toehoorders vormden een getuigenis van wat de Heer eerder had gezegd. Er staat namelijk in de Schrift: “Niemand doet nieuwe wijn in oude zakken.”⁶³ Hij bereidde dus nieuwe wijn voor nieuwe zakken.

Zolang de leerlingen Christus als een gewoon mens zagen, waren ze namelijk oude zakken. En bij dat beeld past wat de apostel Petrus zei, toen hij bang was dat Christus ging sterven, en dat de Heer op dezelfde manier aan zijn eind zou komen als de andere mensen. Toen Petrus dat verwoordde, zei de Heer tegen hem: “Ga weg, satan! Uit mijn ogen! Je bent Me een aanstoot.”⁶⁴ Door zijn angst was Petrus onzeker, en dat sluit aan bij het beeld van de oude zakken. Maar toen de Heer was verreezen, toen Hij zich aan zijn leerlingen had laten zien en die Hem hadden betast, terwijl ze Hem toen Hij aan het kruis hing, nog hadden beweend,⁶⁵ tóén zagen ze dat Zijn lichaam leefde – hoewel ze het nog onlangs, toen het dood en begraven was, hadden beweend. Hij leefde, en daardoor werden ze in hun geloof gesterkt. Vanaf dat moment geloofden ze in Hem.

De Heer klom op naar de hemel⁶⁶ en droeg zijn leerlingen op om op één plaats bijeen te komen en daar te wachten totdat Hij zou zenden wat Hij had beloofd.⁶⁷ Daarom kwamen ze op één plaats bijeen,⁶⁸ en door te blijven bidden en te blijven verlangen naar wat hun was beloofd, wisten ze het oude af te leggen en het nieuwe aan te trekken.⁶⁹ Ze waren er dus ontvankelijk voor geworden, en daarom ontvingen ze de Heilige Geest,⁷⁰ op de dag van Pinksteren.⁷¹ En het is niet zonder reden dat wij die dag vieren als de dag van een groots en wel heel duidelijk heilig teken.

Let goed op, mijn geliefden! Het Oude en het Nieuwe Testament stemmen in dit opzicht heel sterk met elkaar overeen. In het Oude Testament wordt de genade beloofd, in het Nieuwe wordt de genade gegeven. In het Oude Testa-

⁶⁰ Vgl. Mat 9,17; Marc 2,22; Luc 5,37-38.

⁶¹ Vgl. Hand 2,4.

⁶² Vgl. Hand 2,13 en 2,15.

⁶³ Mat 9,17; Marc 2,22; Luc 5,37-38.

⁶⁴ Mat 16,23.

⁶⁵ Vgl. Mat 27,56; Marc 15,40; Mat 28,9; Luc 23,48 en 24,39; Joh 20,27.

⁶⁶ Vgl. Hand 1,9.

⁶⁷ Vgl. Luc 24,49; Joh 14,16, 15,26, 16,7; Hand 1,4 en 1,8.

⁶⁸ Vgl. Hand 2,1.

⁶⁹ Vgl. Kol 3,9-10 en Ef 4,22-24.

⁷⁰ Vgl. Hand 2,3-4.

⁷¹ Vgl. Hand 2,1.

ment wordt de genade voorafgebeeld, in het Nieuwe wordt de genade voltooid. Vergelijk het maar met het werk van een beeldend kunstenaar. Wanneer een beeldend kunstenaar voorwerpen vormt uit metaal – brons of zilver – dan maakt hij de vormen die hij wil gaan gieten, eerst in was. Met zo'n wassen model legt hij de basis voor het duurzame beeld van straks, hij maakt immers malen die hij later volgt. Zo ging ook de Heer te werk. Voor het oude volk maakte Hij ontwerptekeningen en schaalmodellen, voor het nieuwe volk vervulde Hij alles, door het in een zeer volmaakte vorm te gieten. Wat die voorbereiden-de werkzaamheden nu betekenen, en wat die vervulling op de dag van Pinksteren inhoudt, daar moet u, mijn geliefden, nog eens wat zorgvuldiger naar kijken. Het loont de moeite. Hoe beter u luistert naar wat ik zeg, hoe meer vruchten u ervan zult plukken. Ja, ook u moet nieuwe zakken worden, want dan kunt u door mijn dienstwerk de wijn opnemen.

2. Er wordt mij vaak gevraagd: “Als wij christenen op de dag van Pinksteren de komst van de Heilige Geest vieren, waarom vieren de jóden dan Pinksteren?” Want ook de joden kennen het pinksterfeest. Als u goed hebt opgelet vanmorgen, toen de lezing uit Tobit werd voorgelezen bij het graf van de zalige Theogenes,⁷² dan hebt u gehoord dat Tobit op de dag van Pinksteren een maaltijd had laten klaarmaken.⁷³ Hij was namelijk van plan om een paar volksgenoten uit te nodigen, die het hadden verdiend om de tafel met hem te delen omdat zij de Heer vreesden.⁷⁴ Tobit gebruikt dan de volgende woorden: “Op de dag van Pinksteren, dat wil zeggen: het heilige Wekenfeest.”⁷⁵ Want zeven maal zeven dagen is negenenveertig dagen. Omwille van de eenheid moeten we daar dan nog één dag bij optellen, en dan komen we weer bij de oorsprong, het Hoofd,⁷⁶ want eenheid geeft een menigte macht. Als een menigte geen eenheid vormt, zal zij altijd geneigd zijn tot ruziemaken en procederen. Een eendrachtige menigte is daarentegen één van ziel, zoals dat ook het geval was bij hen die de Heilige Geest ontvingen. De Schrift zegt dan: “De menigte was één van hart en één van ziel, op weg naar God.”⁷⁷ Zo komen we uit op vijftig dagen, dat wil zeggen: het heilig teken van Pinksteren.

Maar waarom vieren de jóden dan Pinksteren, behalve dan omdat er een voorafbeelding in ligt? Let goed op. U weet het al, en er is niet één christen die niet weet wat ik nu ga zeggen. Bij de joden wordt er een lam geslacht en Pasen gevierd ter voorafbeelding van het latere lijden van de Heer. Zij hadden name-

⁷² De martelaar Theogenes valt met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid te identificeren met de Theogenes die bisschop van Hippo was geweest ten tijde van Cyprianus. In Hippo had hij een gedachteniskapel. Zie hiervoor: DOI/BEAU: Finale inédite 189.

⁷³ Vgl. Tob 2,1.

⁷⁴ Vgl. Tob 2,2.

⁷⁵ Vgl. Tob 2,1; vgl. Ex 34,22 en Nu 28,26-31.

⁷⁶ Vgl. Lev 23,15-16.

⁷⁷ Vgl. Hand 4,32.

lijk óók de opdracht gekregen om een lam te zoeken dat afstamde van geiten en schapen.⁷⁸ Hoe kun je nu een lam vinden dat afstamt van geiten en schapen? Maar goed, al was die opdracht onmogelijk, zij kondigde iets aan wat later bij de Heer wel mogelijk zou zijn. Er werd immers wel degelijk een lam gevonden dat afstamde van geiten en schapen, want onze Heer Jezus Christus, naar het vlees geboren uit het zaad van David,⁷⁹ stamt af van zondaars en rechtvaardigen. In de stamboom van de Heer treft u bij de geslachten die de evangelisten noemen, zowel vele zondaars aan, als rechtvaardigen.⁸⁰ Daarom riep Hij ook zulke mensen – en ik heb het nu over de zondaars – want Hij was ook door zulke mensen gekomen. Hij brengt zijn Kerk immers bijeen uit rechtvaardigen en zondaars. De rechtvaardigen zal Hij naar het rijk der hemelen sturen, de zondaars die volharden in hun zonden en hun kwalijke gedrag, zal Hij afzonderen.⁸¹ Toch is Hij, om onze zonden te dragen, op zo’n manier gekomen, dat Hij het niet beneden zijn waardigheid achtte om af te stammen van zondaars. En daarin, in die geslachten, liggen vele heilige tekenen, en God zal zeker zo goed zijn om mij de tijd te geven om die, mijn geliefden, ook nog een keer aan u uit te leggen. Maar laten we nu de draad weer oppakken.

3. We hadden het over de dag van Pinksteren en over de vraag waarom de joden die dag vierten. Met Pasen slachten de joden een lam: het paaslam. Zo vierten ook wij Pasen, wanneer het smetteloze lam zonder schuld is geslacht.⁸² Ja, het was echt een lam, en Johannes legde er getuigenis over af, toen hij zei: “Zie, het Lam Gods dat de zonde van de wereld wegneemt.”⁸³ Door zijn lijden vierten wij Pasen. De joden ontvingen de wet in vrees,⁸⁴ de christenen ontvingen de Heilige Geest in genade. Als gevolg van hun vrees konden de joden de wet – niet vervullen, en daarom ligt het aan de wet dat ze schuldig zijn geworden.

Vijf boeken omvat de wet, vijf zuilengangen omgaven de vijver van Salomo.⁸⁵ Ze lagen vol met zieken,⁸⁶ maar niemand van hen kon er beter worden. Vijf zuilengangen lagen vol met zieken, maar evenals bij de wetboeken werd daar niemand beter. Waarom niet? Omdat ze zo hoogmoedig waren. Wanneer ze immers denken dat ze door eigen kracht kunnen vervullen wat er is opgedragen, hebben ze niet vervuld wat er is voorgeschreven. En de wet was tegen hen, want in de wet worden ze schuldig bevonden, totdat ze dát uitroepen wat ik ook vanmorgen al tegen u heb gezegd, mijn geliefden: “Rampzalige mens die ik ben! Wie zal mij bevrijden van het lichaam van deze dood? De genade van God

⁷⁸ Vgl. Ex 12,5.

⁷⁹ Vgl. Rom 1,3.

⁸⁰ Vgl. Mat 1,1-17 en Luc 3,23-38.

⁸¹ Vgl. Mat 25,31-46.

⁸² Vgl. Ex 12,5 en I Petr 1,19.

⁸³ Joh 1,29.

⁸⁴ Vgl. Ex 19.

⁸⁵ Vgl. Joh 5,2 en Hand 3,11.

⁸⁶ Vgl. Joh 5,3.

door middel van Jezus Christus onze Heer!"⁸⁷ De wet wijst dus schuldigen aan, de genade bevrijdt van schuld. De wet dreigt, de genade stelt gerust. De wet stuurt aan op bestraffing, de genade belooft kwijtschelding. Toch zijn het precies dezelfde dingen die worden voorgeschreven in de wet en in de genade. En daarom zegt men dat de wet door de vinger van God is geschreven. Zo is de Schrift tot ons gekomen.⁸⁸

4. Maar wat is de vinger van God? Laten we het antwoord op die vraag zoeken in het evangelie. En daar zullen we het ook vinden. Wat betekent de vinger van God? God heeft toch niet de contouren van een lichaam zoals wij? Hij kan toch niet met de ene kant wèl zien en met de andere niet? Of zou God die overal in zijn geheel en in alles aanwezig is, worden begrensd door de vorm van zijn ledematen? Wat is de vinger van God dan? De vinger van God is de Heilige Geest. Let goed op. Hoe kan ik dit bewijzen? Dat doe ik op grond van het evangelie. Een enkele keer spreekt de ene evangelist zich namelijk duidelijker uit over wat de andere figuurlijk aanduidt. Ergens in het evangelie staat dat de joden van de Heer zeiden dat Hij de demonen uitdreef in de naam van Beëlzebul.⁸⁹ Maar de Heer antwoordde: "Als Ik de demonen door de vinger van God uitdrijf, dan is het rijk van God inderdaad tot u gekomen."⁹⁰ Een andere evangelist legt hetzelfde als volgt uit: "Als Ik de demonen door de Geest van God uitdrijf, dan is het duidelijk dat het rijk van God tot u is gekomen."⁹¹ Dus als de ene evangelist het over de vinger van God heeft, legt de andere dat uit om ons te laten zien dat de Heilige Geest de vinger van God is.

Wij mogen dus niet denken dat God gewone vingers heeft, nee, wij kunnen beter proberen te begrijpen waarom de Heilige Geest 'de vinger van God' wordt genoemd. Dat gebeurt omdat de apostelen door middel van de Heilige Geest een verscheidenheid van gaven hebben gekregen.⁹² Welnu, in de verscheidenheid van de vingers kunnen we zien hoe de hand is opgebouwd. We kunnen ermee tellen en we kunnen ermee uitdelen. En wat is nu het antwoord op de vraag waarom de joden Pinksteren vieren? Het is een groot heilig teken, broeders en zusters, een in alle opzichten wonderlijk teken. Hebt u het in de gaten? Op de dag van Pinksteren hebben zij de door de vinger van God geschreven wet ontvangen, op de dag van Pinksteren is bij òns de Heilige Geest gekomen.

5. Eén ding moet ik nog bewijzen met betrekking tot de wet die ons werd gegeven. De joden ontvingen haar op platen van steen,⁹³ wat op de onbuigzaamheid van hun hart wees, maar zij werd wel door de vinger van God ge-

⁸⁷ Rom 7,24-25.

⁸⁸ Vgl. Ex 31,18 en Deut 9,10.

⁸⁹ Vgl. Mat 12,24; Marc 3,22 en Luc 11,15.

⁹⁰ Luc 11,20; vgl. Mat 12,28.

⁹¹ Mat 12,28; vgl. Luc 11,20.

⁹² Vgl. I Kor 12,4.

⁹³ Vgl. Ex 31,18; Deut 5,22 en 9,10.

schreven.⁹⁴ Alles wat daar geschreven staat, wordt namelijk ook aan de christenen voorgeschreven, maar dan, zoals de apostel Paulus zegt, niet op platen van steen maar op platen van vlees in het hart.⁹⁵ Dat is dus het verschil: toen de wet in onbuigzame harten werd geschreven, werd zij niet vervuld; maar toen dezelfde wet aan de al gelovige harten van de christenen werd gegeven, was zij een milde wet en één die altijd geldt. Daarom dus die platen van steen. De harten van de christenen vormden echter vruchtbare grond, die veel kan opbrengen.

Daarom zei de Heer in het evangelie, toen ze die vrouw bij Hem hadden gebracht die op overspel was betrapt⁹⁶ – de joden wilden haar met de wet voor ogen stenigen, terwijl de Heer wilde dat ze van dan af niet meer zou zondigen, omdat Hij bereid was om haar haar zonde te vergeven – daarom zei de Heer tegen hen die haar wilden stenigen omdat ze zelf van steen waren: “Als er zich onder u iemand bevindt, die zonder zonden is, laat die dan als eerste een steen op haar werpen.”⁹⁷ En toen Hij dit had gezegd, bukte Hij zich en begon met Zijn vinger op de grond te schrijven. Daarop onderzochten de joden hun geweten en dropen één voor één af, van de oudste tot de jongste, en alleen die vrouw bleef achter.⁹⁸ Toen keek de Heer op en vroeg haar: “Moet je zien, vrouw! Heeft niemand je veroordeeld?” Ze antwoordde: “Niemand, Heer.” En de Heer zei: “Ook Ik veroordeel je niet. Ga heen en zondig van nu af niet meer.”⁹⁹

Waar wees die kwijtschelding nu op? Op de genade. En die onbuigzaamheid dan? Op de wet, die was gegeven op platen van steen. Daarom schreef de Heer met Zijn vinger, maar dan wel op grond,¹⁰⁰ want daar kon het vrucht opbrengen. Van wat op steen wordt gezaaid, komt niets uit, omdat het daar geen wortel kan schieten.¹⁰¹ We hebben dus twee maal de vinger van God. Enerzijds heeft de vinger van God de wet geschreven, anderzijds is de vinger van God de Heilige Geest.

6. De wet werd gegeven op de dag van Pinksteren. Ook de Heilige Geest kwam op de dag van Pinksteren. Maar goed, ik had gezegd dat ik zou bewijzen dat de joden de wet ontvingen op de vijftigste dag, gerekend vanaf het Pasen dat wij vieren. U weet dat het hun is voorgeschreven dat ze op de veertiende dag van de eerste maand een lam moeten slachten en Pasen moeten vieren.¹⁰² Er blijven dus zeventien dagen van die maand over, als je tenminste de veer-

⁹⁴ Vgl. Deut 9,10.

⁹⁵ II Kor 3,3.

⁹⁶ Dat wil zeggen: de overspelige vrouw uit Joh 8.

⁹⁷ Joh 8,7.

⁹⁸ Vgl. Joh 8,3-9.

⁹⁹ Joh 8,10-11.

¹⁰⁰ Vgl. Joh 8,6.

¹⁰¹ Vgl. Mat 13,3-9; Marc 4,3-9 en Luc 8,5-8.

¹⁰² Vgl. Ex 12,6 en 18.

tiende dag meetelt, de dag waarop Pasen begint. De joden kwamen aan in de woestijn en daar werd hun de wet gegeven. De Schrift zegt het zo: "Drie maanden nadat het volk uit Egypte was weggevoerd,¹⁰³ zei de Heer tegen Mozes dat zij die de wet zouden ontvangen, zich moesten reinigen voor de derde dag, de dag waarop de wet zou worden gegeven."¹⁰⁴ In het begin van de derde maand wordt er dus een reiniging opgedragen voor de derde dag. En dan begint het Pasen...

Pas op dat het u van al die getallen niet gaat duizelen en dat ze uw begrip niet verduisteren. Ik probeer het zo helder mogelijk onder woorden te brengen, als het de Heer belieft. Als u me nu helpt door op te letten, zult u snel zien wat er wordt bedoeld. Maar als u niet oplet, zal alles wat ik zeg, duister blijven, al leg ik het ook nog zo duidelijk uit.

Pasen wordt dus vastgesteld op de veertiende dag van de maand. En dan wordt die reiniging opgedragen, opdat de wet die was geschreven door de vinger van God op de berg kon worden gegeven. En die vinger van God is de Heilige Geest. Niet vergeten, want ik heb dit bewezen op grond van het evangelie. De reiniging wordt vastgesteld op de derde dag van de derde maand. Trek nu van de eerste maand dertien dagen af, dan blijven er zeventien dagen over, te beginnen bij de veertiende. Tel er de hele volgende maand bij op, dat maakt dan zevenenveertig dagen. Vanaf de dag waarop de reiniging plaatsvindt, tot aan de derde dag, dat zijn drie dagen. En zo komen wij uit op een totaal van vijftig dagen. Het kan niet duidelijker, het kan niet helderder: op de dag van Pinksteren hebben de joden de wet ontvangen.

7. Maar voor onbuigzame mensen was het een last, voor onbuigzame mensen was het een loden last. Maar de Heer komt met genade te hulp en roept: "Kom naar Mij toe, allen die uitgeput zijn en onder lasten gebukt gaan, en Ik zal u verkwikken. Neem Mijn juk op uw schouders en leer van Mij dat Ik zachtmoedig ben, en nederig van hart; en u zult rust vinden voor uw ziel, want Mijn juk is zacht en Mijn last is licht."¹⁰⁵ Hoezo is Zijn juk zacht? De wet dreigt, de Heer stemt gerust. De wet zegt: "Als u het een of ander niet doet, zal ik u straffen." Christus zegt: "Alles wat u hebt gedaan, vergeef Ik u. Zie er op toe dat u van nu af niet meer zondigt."¹⁰⁶ Daarom is Zijn juk zacht en Zijn last licht.

Laten wij ons tot nieuwe zakken laten maken, en laten we gespannen naar Zijn genade uitzien: we zullen helemaal worden vervuld van de Heilige Geest. En door de Heilige Geest zal de liefde in ons zijn, wanneer we eenmaal in vervoering zijn gebracht door de nieuwe wijn en dronken zijn van de dronken makende en fonkelende beker.¹⁰⁷ Zo kunnen we de dingen van de wereld die ons vasthielden, vergeten, zoals ook de martelaren ze vergaten, toen ze hun

¹⁰³ Ex 19,1.

¹⁰⁴ Vgl. Ex 19,10-11.

¹⁰⁵ Mat 11,28-30.

¹⁰⁶ Vgl. Joh 8,11.

¹⁰⁷ Vgl. Ps 22 (23),5.

lijden tegemoet gingen – ze dachten niet meer aan hun kinderen en hun vrouwen, aan hun ouders die zich as op het hoofd strooiden, en aan hun moeders die hun borsten ontblootten met het verwijt dat ze hun melk hadden verspild, en die geen eten meer wilden aanraken. De martelaren vergaten alles en kenden niet eens meer hun eigen familieleden. Waarom verwondert het u dat een martelaar zijn eigen familieleden niet meer kent? Zo iemand is dronken. Maar waarvan is hij dan dronken? Van liefde. En waar komt die liefde vandaan? Van de vinger van God, van de Heilige Geest, van Hem die is gekomen met Pinksteren.

8. Hoe kan ik bewijzen dat de liefde van de Heilige Geest komt en dat zij de wet vervult? Het laatste kan ik bewijzen aan de hand van de woorden van de apostel: “De liefde is de volheid van de wet.”¹⁰⁸ En ergens anders zegt hij: “De liefde voor de naaste bewerkt geen kwaad.”¹⁰⁹ “Want de geboden ‘u zult niet echtbreken’, ‘u zult geen diefstal plegen’, ‘u zult geen moord begaan’, ‘u zult niet begeren’, en wat er verder nog wordt geboden, kan in deze ene uitspraak worden samengevat: u zult uw naaste liefhebben als uzelf.”¹¹⁰ Het is dus de liefde die de wet vervult. En hoe kan ik bewijzen dat de liefde van de Heilige Geest komt? Luister maar naar de apostel. De apostel zegt dat we ons beroemen op onze kwellingen.¹¹¹ De joden werden door die kwellingen gedwongen om de wet te vervullen, maar ze konden het niet. De christenen werden door die kwellingen niet van de wet afgehouden, nee, het was veeleer zo dat ze door die kwellingen op de wet afrenden. Begrijpt u wat ik bedoel, broeders en zusters? Er werd een straf vastgesteld voor de joden, die inhield dat iedereen die een offer bracht aan afgoden, zou worden gestenigd of gekruisigd. Het gevolg hiervan was dat ze onder druk kwamen te staan van vrees in plaats van zich te laten dragen door liefde. Ze vreesden niet omdat ze werden overheerst door begeerte, en ze liepen achter afgoden aan, omdat hun de dreiging van dood door kruisiging of steniging boven het hoofd hing, en ze werden niet weerhouden door die straffen.

Later, want de gewone liefde en de vrees waren er al, volgde de liefde van de Heilige Geest: het evangelie dat aan de heidenen werd verkondigd. Om er maar voor te zorgen dat de christenen die uit de heidenen voortkwamen, offers zouden brengen aan de afgoden, begon men hun dreigend voor te houden dat ze zouden worden verbrand, gekruisigd of voor de wilde dieren geworpen.¹¹² Maar ze doorstonden alle bedreigingen en alle aanvallen van hun machthebbers, en hun hart wendde zich ondanks alles niet tot de afgoden.

Die straffen konden de joden niet bij de afgoden weghouden, die straffen

¹⁰⁸ Rom 13,10.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ Rom 13,9.

¹¹¹ Rom 5,3.

¹¹² Dit is een toespeling op de christenvervolgingen die onder verschillende Romeinse keizers plaatsvonden.

konden de christenen niet dwingen om naar de afgoden te gaan: de liefde die van de Heilige Geest kwam, was er al. “Maar,” zegt de apostel, “wij beroemen ons zelfs op onze kwellingen, omdat we weten dat de kwelling geduld bewerkt, het geduld beproefde deugd”¹¹³ – ik wil namelijk bewijzen dat de liefde die de wet van God vervult, van de Heilige Geest komt – want, zegt de apostel, “de kwelling bewerkt geduld, het geduld beproefde deugd en de beproefde deugd hoop. En de hoop stelt niet teleur, want de liefde van God is in ons hart uitgestort door de Heilige Geest die ons werd gegeven.”¹¹⁴

9. Daarom vieren we ieder jaar opnieuw de komst van de Heilige Geest, broeders en zusters, hoewel de Heilige Geest eigenlijk iedere dag in ons hart zou moeten zijn. Want we mogen niet denken dat dat feestgevoel er alleen maar met Pinksteren hoeft te zijn en op de andere dagen niet. Laten we Pinksteren niet alleen vandaag vieren, nee, laten we het voortdurend blijven vieren. Dan worden we tenminste niet verworpen,¹¹⁵ maar góéd bevonden op de dag waarop de Heer zal komen¹¹⁶ om hen, aan wie Hij het onderpand heeft gegeven,¹¹⁷ ook naar het eeuwigdurende bezit te leiden. Toen Christus zich met zijn Kerk verloofde, zond Hij haar immers de Heilige Geest. Die Geest werd haar bij wijze van ring gegeven. Hij die haar die ring gaf, wil haar ook de rust van de onsterfelijkheid geven. Laten we van Hem houden, op Hem hopen en in Hem geloven.

U moet 's morgens een beetje eerder komen, om aanwezig te zijn wanneer de hymnen voor God worden gezongen. Anderen worden dronken van de wijn van de aardse wijnstok, wat een bewijs is voor hun onmatigheid. Aan ons is het dronken te worden van de gezangen voor God. Mogen wij, door de Heer met heilzame gezangen te blijven loven, ooit de aarde vergeten om het te verkrijgen dat wij van de aarde naar de hemel worden verheven.¹¹⁸ Moge onze Heer Jezus Christus ons dat verlenen, die leeft en heerst samen met God, de Vader.

Summary

As part of its translation-project *Als licht in het hart* (sixty sermons of Saint Augustine for feastdays) a team of translators of the Augustijns Instituut (Eindhoven, the Netherlands) published in 1996 the translation of one of Augustine's sermons on Pentecost: sermon 272B. The discovery of a new manuscript confirmed the assumption that this sermon was incomplete. The new text, published by Dolbeau in 1998, has two additional chapters. The new version is known as *sermo 272B augmenté* or *sermo 272B**. This article contains two parts. The first part puts the new version in a context in which

¹¹³ Rom 5,3-4.

¹¹⁴ Rom 5,3-5.

¹¹⁵ Vgl. I Kor 9,27.

¹¹⁶ Vgl. I Tes 5,2 en II Petr 3,10.

¹¹⁷ Vgl. II Kor 1,22. Het onderpand is de Heilige Geest.

¹¹⁸ Dit is een toespeling op de Hemelvaart, onlangs gevierd. Vgl. Hand 1,9.

special attention is given to the chain of associations which Saint Augustine uses. The second part offers a complete new translation of this sermon in Dutch, which profoundly corrects and substitutes the old translation.

Joost van Neer is als vertaler verbonden aan het Augustijns Instituut. Correspondentie-adres: Augustijnendreef 15, 5611 CS Eindhoven, joostvaneer@augustijnsinstituut.nl